AUTIZM SPEKTRIDAGI BOLALARDA NUTQIY MULOQOTNI RIVOJLANTIRISHDA AMALIY XULQ-ATVOR TAHLILI (ABA) METODOLOGIYASI

Autizm spektridagi buzilishlar (ASB) bo‘lgan bolalarda kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish zamonaviy maxsus pedagogika va psixologiyaning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Ushbu kontentda **Amaliy xulq-atvor tahlili (Applied Behavior Analysis – ABA)** yondashuvi nutqiy muloqotni korreksiyalashning samarali mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. ABA metodologiyasi xulq-atvorning funksional tahliliga tayanib, nutqni ijtimoiy bog‘langan va rag‘batlantiriladigan harakatlar majmuasi sifatida talqin etadi.

Nutqiy operantlarning funksional tasnifi

ABA yondashuvida nutqning rivojlanishi an’anaviy grammatik tizimdan farqli o‘laroq, B.F. Skinnerning verbal xulq-atvor nazariyasiga asoslangan holda, funksional bloklarga bo‘lib o‘rganiladi:

Mand-reaksiyalar (So‘rov): Muloqotning boshlang‘ich bosqichi bo‘lib, bolaning o‘z ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan nutqiy faolligidir. Bu jarayonda nutq subyekt uchun bevosita hayotiy ahamiyatga ega bo‘lgan rag‘bat (operant) vazifasini o‘taydi.

Takt-reaksiyalar (Nomlash): Atrofdagi obyekt va hodisalarni identifikatsiya qilish hamda ularni verbal belgilash ko‘nikmasidir. Bu kognitiv va sensor qabul qilishni nutq bilan bog‘lash imkonini beradi.

Exoik va Intraverbal Ko‘nikmalar: Tovushli taqlid (exo) va savol-javob shaklidagi ijtimoiy muloqot (intraverbal) muloqotning davomiyligini va kontekstual mosligini ta’minlaydi.

O‘qitishning Metodik Texnologiyalari

Nutqni shakllantirishda ABA bir qator tizimli algoritmlardan foydalanadi. Xususan, Diskret bloklar bilan o‘qitish (DTT) usuli murakkab nutqiy konstruksiyalarni kichik, o‘zlashtirilishi oson bo‘lgan qismlarga ajratadi. Har bir muvaffaqiyatli urinish ijobiy mustahkamlovchi (reinforcement) bilan taqdirlanadi, bu esa bolada muloqotga bo‘lgan ichki motivatsiyani barqarorlashtiradi.

Shuningdek, Tabiiy muhitda o‘qitish (NET) strategiyasi olingan ko‘nikmalarni kundalik hayotga tadbiq etish (generalizatsiya) imkonini beradi. Bunda pedagogik jarayon sun’iy laboratoriya sharoitidan real ijtimoiy vaziyatlarga ko‘chiriladi.

Muqobil kommunikatsiya tizimlari

Nutqiy apparatning jismoniy yoki psixofiziologik cheklovlari mavjud bo‘lgan hollarda, ABA metodologiyasi doirasida PECS (Picture Exchange Communication System) – rasmlar almashinuvi orqali muloqot qilish tizimi qo‘llaniladi. Ushbu vizual-grafik usul bolaga o‘z fikrini simvollar orqali yetkazish imkonini beradi va ko‘p hollarda kelgusida og‘zaki nutqning shakllanishi uchun poydevor vazifasini o‘taydi.

Xulosa qilib aytganda, ABA yondashuvi autizm spektridagi bolalarning nutqiy rivojlanishini tizimli, o‘lchanadigan va natijaga yo‘naltirilgan jarayonga aylantiradi. Ushbu metodologiyaning ilmiy asoslanganligi va strukturaviyligi bolalarning ijtimoiy adaptatsiyasini va inkluziv ta’limga integratsiyalashuvini ta’minlovchi muhim pedagogik vositadir.